سزادانی شاری سلێمانی لە عوسمانییەکانەوە بۆ یەکێتی

لێکۆڵینەوەی: ستیڤان شەمزینی

"ئەم وتارە شەش ساڵ و سێ مانگ بەر لە ئەمڕۆ بلاوکراوەتەوە بەپێویستمزانی لە یادی دروستبوونی شاری سلێمانی دووبارە بیخەمەوە بەرچاوی خوێنەران"

شاری سلێمانی بەبەراوورد بەهەریەک لەشارەکانی کەرکووک وهەولێر وزۆرینەی شارەکانی دیکەی کوردستان شارێکی نوێیە لەرووی بیناکردن ومێژووی دروستکردنەوە، لەهەمان کاتدا نوێیە لەرووی بیرکردنەوەو بینینی دنیاو مامەڵەکردندا. سلێمانی کۆمەڵێک خاسێت وئەدگاری تایبەتیی هەیە جیای دەکاتەوە لەهەموو شارەکانی تری کوردستان وخەڵکەکەشی بەهەموو پێودانگێک جیاوازن لەخەڵکی ناوچەکانی دیکەی کوردستان و یەکێک لەخاسێتە هەرە گرنگەکانی ئەم شارە بریتییە لەبەرەنگاریی وسەرسەختی وخێرا رادەست نەبوون. بۆیە ئەگەر کەمێک سەیری دیرۆک بکەین سلێمانی سەرسەختترین شار بووە سەبارەت بەهەموو داگیرکەران هەر لەعوسمانیی وئینگلیزەوە بیگرە تا دەگاتە عەرەبە عێراقییەکانی چەشنی بەعس.

مێژووی سلێمانی

زۆر فاکتۆر هەن کاریان کردە سەر "ئیبراهیم پاشا"ی بابان* بیر لەدروستکردنی شاری سلێمانی بکاتەوەو بگرە پایتەختەکەشی لەقەلاَچوالانەوە بۆ شارە نوێیەکە بگوازێتەوە. یەکێک لەگرنگترین ئەو هۆیانە بریتی بووە لەبەرتەسکی قەلاَچوالان چونکە بەهۆی شاخ وداخ وهەڵکەوتەی جوگرافییەوە بواری فراوانبوونی زۆرتری نەبووە و لەهەمان کاتدا نزیک بووە لەسنوورەکانی سەفەوییەوە کە بەردەوام میرنشینەکە لەبن هەڕەشەیدا بووە. دواجار ئیبراهیم پاشا لەساڵی 1784 دەستیکرد بە بینای شارە نوێیەکە لەنزیک گوندی مەڵکەندی کە ئێستا بەهەمان ناوەوە بووەتە گەڕەکێک لەچەقی شارەکەدا. لەرووی جوگرافییەوە سلێمانی دەکەوێتە سەر 5–35 پلەی هێڵی پانی زەوی و 16 پلەی هێڵی درێژو بەرزییەکەشی لەئاستی رووی دەریاوە دەگاتە 853م "1".

محەمەد ئەمین زەکی بەگ دەنووسێت: ئیبراهیم پاشا لەلایەکەوە لەگەڵ ریکخستنی ئیش وکاری ئیمارەت و نەشری عەدالەت خەریک بوو لەلایەکی تریشەوە هەر لەنزیک سەراکەی مەحمود پاشای مامی کەلە1196 هیجریدا لەنزیک گوندی "مەڵکەندی"یەوە دروستکرابوو دەسی کرد بە بینای شارێک. لەدەوری

سەراکەدا بەعزێ خانو و مزگەوت وحەمام وبازاڕ و خانی دروستکردو لەساڵی 1199 هیجری "1784 میلادی"دا ئەم شارە تازەیەی تەواو کردو مەرکەزی ئیمارەتی لە"قەلاچۆلان"ەوە بردە ئەوێ و بەناوی سلێمان پاشای والی بەغدادەوە ناوی نا "سلێمانی"، مەعلوم نییە کە لەدوای تەوابوونی چەند ماڵ بووە، بەلام مستەر "هارت HUART" لەئەسەرەکەی خۆیدا دەڵێ: لە1820 میلادیدا یەعنی لەدوای تەوابوونی بەسی وشەش ساڵ نفوسی دەهەزار کەسێک بووەو عەدەدی ماڵیشی 3144 بووە کە لەمە 130 ماڵی جوولەکەو 9 ماڵی کلدانی وپێنج ماڵێکیشی ئەرمەنی بووەو پێنج مزگەوتیشی بووە "2". دەربارەی ناونانی شارەکەش بە سلێمانی زۆر بیروڕای جیاواز هەیەو یەکێک لەوانە ئەو بۆچوونەیە محەمەد ئەمین زەکی بەگ باسی لێوە کردووە، بەلام بەشێکی مێژووناسان بەرپەچی ئەم رایە دەدەنەوەو پێیانوایە ناکرێت ئیبراهیم پاشا بەناوی والی بەغداوە شارەکەی ناو بنێت چوونکە لەنێوان ئەو دوو کەسەدا پەیوەندییەکی دۆستانەی سەرزارەکی ودوژمنایەتییەکی قووڵی ژێراوژێر هەبووە. هەندێک پێیانوایە ناوەکە دەگەڕێتەوە بۆ "سلێمان بەبە"ی میری بابان، رای تریش هەیە دەڵێت لەکاتی هەڵکەندنی بینای شارەکە ئەنگوستیلەیەک دۆزراوەتەوەو ناوی سلێمانی لەسەربووەو وا دانراوە ئەوە سلێمان پێغەمبەرە، بەوهۆیەوە ناوی شارە تازە دروستکراوەکە بەناوی ئەو پێغەمبەرەوە ناونراوە کە لای میری بابان زۆر جێگەی رێزو خۆشەویستی بووە. لەسەرێکی تریشەوە محەمەدئەمین زەکی بەگ پێیوایە ناوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی: سلێمانی لەشوێنی شاری "سێلوونا"ی کۆن دروستکراوە. گوایە: ئەو شارە لەسەردەمی فرمانڕەوایی "لۆلۆ"و "گۆتیی"یەکاندا دروستکراوەو بەباپیرە گەورەی دانیشتووانی ناوچەکە دادەنرێن "3". بەهەرحاڵ هێشتاش روون نییەو هیچ بەڵگەیەکی کۆنکرێت بەدەستەوە نییە بۆچی میری بابان شارەکەی ناونا سلێمانی؟، بەلام میری بابان هیچ کات بیری لەوە نەدەکردەوە شارەکەی لەدەیەو سەدەکانی داهاتوودا رۆڵێکی گرنگ سەبارەت بەچارەنووسی ولات دەگێڕێت و دەبێتە چاوگی شۆڕش و راپەڕینەکانی کورد بەنەپساوەیی بۆ ماوەیەکی ئێجگار دوورو درێژ.

هەر لەسەرەتاوە سلێمانی وەک پایەختی میرنشینی بابان سەرباری ئەوەی بەردەوام سەنگەری جەنگەکان بووە، بووە مەڵبەندێکی سەرەکیی گەشەکردنی بزووتنەوە کوردییەکان، جیا لەمەش ئەگەرچی شارەکە بەدیمەن جوان و رازاوە نەبووە وەک شارەکانی ولاتانی دەوروبەر، بەلام پاکژیی و سەربەستیی تاکەکانی بەتایبەت ئافرەت تێیدا سەرنجی زۆربەی مسیۆنێرو گەڕیدەکانی راکێشاوە. کلۆدیۆس ریچ کە ساڵی 1820 واتە سی وشەش ساڵ دوای بینای سلێمانی رێی کەوتۆتە شارەکە، لەیادداشتەکانیدا نەیتوانیوە ئەو هەستەی خۆی دەرباری شارەکە بۆی دروستببوو بشارێتەوە. بۆیە دەنووسێت: شارەکە هەمووی لەگوندێکی گەورەی عەرەبیی دەچوو، کەناو ماڵەکان بەدەرەوەن، لەوەش دەچوو خەڵکەکە خۆیان دەربەستی ئەمە نەبن، چوونکە ئافرەتەکانیانمان دەدی بەبێ پەچەو رووپۆش،

بێباکانه لەگەڵ پیاواندا دەچوون بۆ بازاڕ بۆ جێبەجێکردنی کاروباری ناوماڵیان، سەرەڕای ئەوەش ئەم شارە دیمەن ناشرینە، پێنج خان و دوو مزگەوتی ڕێک وپێک وجوان وحەمامێکی زۆر پۆشتەی تیایە، باشترین شارەزاش لەکوردەکان خۆیان ئاماری دانیشتوانی شاری سلێمانی بە 10000 دەهەزار کەسێک داناوە "4". بێگومان بوونی گەرماو لەشارێکی وا بچووکدا نیشانەیەکە بۆ ئاستی پێشکەوتن وپاکژیی لەشارەکەدا. ئەمەش فاکتێکی مێژوویی زۆر گرنگەو پێماندەڵێت سلێمانی لەچاویلکەی بیانییەکانەوە جێگەی ڕێز بووەو خاسێتە جیاوازەکانی بەروونی بینراوە هەر لەپاکژیی وهەستی سیاسیی خەڵکەکەیەوە تا ئازادیی ڕەگەزی مێ.

لەرووی سیاسیشەوە شارەکە نزیکەی 65 ساڵ پایتەختی میرنشینی بابان بووەو دەسەلاَتێکی نیمچە ئۆتۆنۆمی کوردیی لەژێر سەرپەرشتی والی عوسمانییەکان دەسەلاَتی شارو ئیدارەی بەدەستەوە بووە، تا ئەو کاتەی ساڵی 1850 دەسەلاَتی بابان بەتەواوی هەڵوەشایەوەو رووخێنرا، لەو بەروارەدا میری بابان "عەبدوڵلا پاشا" هەموو دەسەلاتێکی وەک میر لێسەندرایەوەو وەک قائیمقامی سلێمانی دامەزرێنرا، ئەوەش زۆری نەخایاند "ئیسماعیل پاشا"ی بەرەگەز تورک وەک قائیمقام هێنرایە شارەکەوە. لەم ڕێکەوتە مێژووییە بەدواوە بۆ ماوەی زیاتر لەسێ چارەگە سەدە سلێمانی وەک ناوەندێکی دەسەلاَتی سیاسیی کوردیی هیچ ڕۆڵێکی نەما، چوونکە لێرە بەدواوە هێدی هێدی سەرکردە رامیارییەکان مەیدان چۆڵ دەکەن ولەجێگەیدا لەکۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە وسەرەتای سەدەی بیست بزووتنەوەیەکی ڕۆشنبیریی وفەرهەنگی لەسەردەستی نەوەیەکی منەوەر سەرهەڵدەدات، ئامانجی ئەم بزووتنەوەیە بەرزکردنەوەی هۆشیاریی نەتەوەیی وپێگەیاندنی تاکی کوردو رزگارکردنی کوردستانە لەبندەستی، بەلاَم لەگەڵ بڕانەوەی جەنگی یەکەمی جیهانیی ودامەزراندنی ماوەی یەکەم حکومداریێتی شێخ مەحموودی حەفید سلێمانی دەبێتەوە بەناوەندێکی سیاسیی بەتین سەبارەت بەهەموو کوردستان (ئەم ڕۆژانە سلێمانی وەک مەڵبەندێکی چالاکیی کوردستان بەدەرکەوتبوو بەحوکمی ئەو جموجوڵ وهەڵوێستانەی لەکۆتایی سالاَنی دەسەلاَتی عوسمانییەوە ئەم شارە بەخۆیەوە بینیبوون، بۆیە وەک لەسەرەتادا ئاماژەمان بۆ کرد، کۆمەڵێک سەرۆک هۆزو پیاوانی ناوداری کوردستانی ئێران روویان کردبووە سلێمانی و بەنیازی ئەوەبوون کە نێوچەکانی ئەوانیش بچێتە ژێر قەڵەمڕەوی حکومەتەکەی شێخ مەحموودەوە) "5". لێرە بەدواوە سلێمانی دەبێتە ناوەندی شۆڕشگێڕیی وسیاسەت ومەکۆی خەباتی جەماوەریی و ڕۆشنبیریی، هەربۆیە مێژووی سلێمانی ئەوەندەی مێژوویەکە تێکەلاَوە بەسیاسەت و بەرەنگاربوونەوەی داگیرکەرانی کوردستان بەچارەگی ئەوە مێژووی شارێکی ئاسایی نییە. لەبەرئەوە سلێمانی جیاوازیی و تایبەتمەندیی خۆی هەیە.

سلێمانی شارە سەختەکە

سلێمانی ئەگەرچی تا ئەم چەند دەیەیەی دوایی شارێکی گەورە نەبووە لەرووی رووبەرو ژمارەی دانیشتوانەوە، کەچی سەبارەت بەشۆڕشگێڕانی کوردو نەیارانی سیاسیی کوردستان جێگەی تایبەتی هەبووەو هەمیشە حسابی لەسەرکراوە، چوونکە هەروەک بەعس بەراشکاوانە دەیووت سلێمانی شارێکی سەختە، ژبەرئەوەی هەروا بەئاسانی رادەستی ویستی داگیرکەران نابێت و لەوە بەولاوە هەمیشە ژیلەمۆکان لەگەڕەکە تەسکەکانی ئەم شارەوە دەگەشێنەوە. رەشەبای سلێمانی تەنیا دیاردەیەکی ناتورالّیی رووت نییە بەلّکو لەهەمان کاتدا بەشێکە لەخەسلّەت و تایبەتمەندیی شارەکەو هەمیشە هەر لە سلێمانییەوە رەشەبای گۆڕان و باهۆزی رەتکردنەوەی دەسەلاَتی بێگانە هەلّیکردووە، لەبەرئەوە رەشەبای سلێمانی خۆی لەخۆیدا مانایەکی سیاسیی هەیەو جۆرێکە لەگوزارشتکردن لەسیفاتی سەرەکیی سلێمانییەکان کە هەمیشە دەجوولّێن و دژی هەر چەقبەستنێک دەجەنگێن.

عوسمانییەکان هەمیشە لەو جموجۆلّە دەترسان لەسلێمانییەوە رێچکەی دەبەست و بەسنووری کوردستاندا درێژ دەبووەوە، بۆیە لای ئەوان سلێمانی پێویستی بەکۆنترۆلّکردنێکی تایبەتی بوو. وەختێک ئینگلیزەکان هاتنە عێراقی ئێستا، رەنگە هێندەی لە سلێمانییەوە گیروگرفتیان بۆ دروستکرابێت لەهیچ جێگەیەی تری عێراق رووبەڕووی تەنگوچەلّەمەیەکی سەختی وەک شێخ مەحموود نەبووبنەوە، حکومەتی نوێی عێراقیش هەروا.

لەئایاری 1921 لەعێراقدا ریفراندۆمێک سەبارەت بەدانانی فەیسەلّی یەکەم بەمەلیکی عێراق کرا، مەرجی مافی دەنگدان ئەوەبوو: دەنگدەر دەبێ خانوویەکی هەبێ نرخەکەی لە"150" پاوەنی ئیستەرلینی " کە بەرامبەر 2000 روپییە" کەمتر نەبێ. لەشاری سلێمانیدا، دوو هەزار مولّکدار هەبوون، کە نرخی خانووی هەریەکەیان لە 150 پاوەن کەمتر نەبوو، لەم دوو هەزار کەسە تەنیا 190 کەسیان لەدەنگدانەکەدا بەشدارییان کرد، لەمانە 32 کەس دەنگی بۆ ئەوەدا کوردستان بەعێراقەوە بلکێنرێت و 158 کەس دەنگیان دژی دا. "6". ئەم فاکتە مێژووییە راستییەکی تێدا روون بۆتەوە: زۆرینەی خەلّکی شارەکە بایکۆتی عێراق و پادشاکەیان کردووەو بەهیچ شێوەیەک ئامادەنەبوون بچنە پای دەنگدانەوەو ئەوانەشی چوونەتە دەنگدانەوە بەزۆرینەی رەها دەنگیان لەدژی عێراق و شاکەی داوە. هەروەک وتم ئەمە یەکێکە لەسادەترین بەلّگەکان کە هەر لەسەرەتاوە سلێمانی بەگژ عێراق و لکاندنی باشووری کوردستان بەعێراقەوە راوەستاوەو سەختییەکی لەرادەبەدەری نواندووە.

نموونەیەکی تری زیندوو لەسەردەمی فەرمانڕەوایی پادشاییدا، رەنگبێ راپەڕینی جەماوەری سلێمانی بێت لەرۆژی شەشی ئەیلوولی 1930، کە لەئەدەبیاتی سیاسیی کوردییدا بەرۆژە رەشەکەی بەردەرکی سەرا ناسراوە.

(زۆر فاکتۆر هەبوون لەسەرهەڵدانی راپەڕینی جەماوەریی لەشاری سلێمانی لەدژی حکومەتی عێراقی وئینگلیز، یەکێک لەو هۆکارانە رێکەوتننامەی نێوان عێراق و ئینگلتەرە بوو لەساڵی 1930 کە هیچ بڕگەیەکی ئەو پەیماننامەیە باسی کوردو دۆزی نەتەوەیی گەلی کوردی تێدا نەکرابوو) "7". ئەوەبوو سلێمانی دژی ئەم پەیماننامەیە وەستاو (رۆژی 6-9-1930 بەهەزاران کەس لەشاری سلێمانی کەوتنە سەر شەقامەکان و داوای مافە رەواکانی کوردیان دەکرد، هێرشیان دەبردە سەر پەیمانەکە. لەلایەن رۆشنبیرانی کوردپەروەرو شاعیرو زانایانی وەک پیرەمێرد، فائق بێکەس وگۆران و حەمدی، بەشیعرو وتاری شۆڕشگێڕیی هانی جەماوەر دەدرا، کە خۆڕاگربن، هەڵمەت بەرن، دوژمن ریسوا بکەن و سووربن لەسەر درێژەدان بەخەباتیان) "8". لەقۆناغ وساڵەکانی دواتردا سلێمانی نەک هەر بێ رۆڵ نەبووە بەڵکو زۆتر وکاریگەرتر سەختگیریی نواندووە بەرامبەر بەحکومەتی عێراق و لەسەردەمی هەڵگەڕانەوەکەی "رەشید عالی گەیلانی" و تا دوا ساڵەکانی روخانی رژێمی پاشایەتی هەمیشە باری سیاسیی شارەکە هەڵبەزو دابەزی کردووەو مایەی دڵنیایی نەبووە بۆ حکومەت.

لەسەرەتای رژێمی کۆماریی لەعێراقدا لە1958ەوە تا بەئێستا دەگات لای هەمووان ئاشکرایە، سلێمانی چەندە بۆ رژێمی عێراقی جێگەیەکی سەخت و ناهەموار بووە، هەموو ئەوە دەزانین سلێمانی دایکی شۆڕش وراپەڕین و هەموو ئەو خۆپیشاندانانە بوو کە بەشێوەیەک لەشێوەکان بۆ رەتکردنەوەی دەسەلاَتی داگیرکەران بوون لەم بەشەی کوردستان. بۆیەکا پێموایە باشووری کوردستان بەبێ بوونی سلێمانی وەک شارێکی هەمیشە زیندوو و ئامادە لووقمێکی شیرین دەبوو بۆ دەسەلاَتی عەرەبیی عێراقی نەک پێکێکی تاڵ و زەقنەبووت ئاسا.

سلێمانی وەک ناوەندی سیاسەت

مافی ئەوەمان هەیە بڵێین سلێمانی چاوگی سیاسیی لانیکەم باشووری کوردستان بووە بەدرێژایی زۆرتر لەسەدەیەک هەتا دەگاتە رۆژگاری ئەمڕۆ. بۆ یەکەمین جار خەباتی سیاسیی و شۆڕشگێڕیی کورد لەشاری سلێمانی رێچکەیەکی رێکخراو وئۆرگانیکی وەرگرت و دوورخرایە لەو تەرزە خێڵەکییەی کە لەپێشاندا لەسەری راهاتبوو. جەلال تاڵەبانی سکرتێری یەکێتی پێیوایە بۆ یەکەمجار لەمیانەی راپەڕینی ئەیلوولی 1930 خەباتی سیاسیی کورد لەشاخەوە گوێزرایەوە بۆ شار و لەیاخیبوونی سەرەک خێڵەکانەوە بوو بەپرۆژەی رۆشنبیران.

جەلال تاڵەبانی دەنووسێت (راپەڕینی بەردەرکی سەرا لەرێکەوتی 6 ئەیلوولی 1930دا، لەمێژووی چالاکییە سیاسیی ونیشتیمانییەکانی باشووری کوردستاندا خاڵی وەرچەرخان بوو، چوونکە لەم

خۆپیشاندانەوە بۆ یەکەمجار قورسایی کاری سیاسیی و کوردایەتی کەوتە ئەستۆی خوێندەواران وخەڵکی شارەکان، واتە لەلادێ و لەنێو هۆزەکانەوە گوێزرایەوە بۆ نێو شارەکان، بەمەش قۆناغێکی نوێ لەخەباتی سیاسیی دەستپێدەکات) "9".

نە بەبۆچوونی مێژوونووس وتوێژەرە کوردەکان تەنانەت بەدیتنی چاودێرو سیاسییە ناکوردو ئەوروپییەکانیش سلێمانی ناوەندی شۆڕشگێڕیی و فۆرمۆلەکردنی خەباتی سیاسیی و بزافی رزگاریخوازی گەلی کوردستان بووە، بۆ یەکەمجار لەم شارەدا بەهێزترین پارتی و رێکخراوە سیاسییەکان هەر لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە نەشونما دەکەن و ئالاَی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی بەدەستەوە دەگرن و تەکان دەدەن بە تێکۆشانی گەلی کورد.

کریس کۆچێرای کوردناس و رۆژنامەوانی فەرەنسیی باسی قۆناغی سەرهەڵدانی گروپە سیاسییە کوردییەکان دەکات ودەنووسێت (سلێمانی مەڵبەندی سەرەکیی کوردایەتییە، لێرەداو لەقۆناغی پێش یەکەم جەنگی جیهاندا، زۆر گروپی نەتەوەیی دێنە ئاراوە، کە چوونە بنج وبناوان و دۆزینەوەی رەگ و ریشەیان زۆر ئەستەمە، بەتایبەتی هەندێکیان لەچەند کەسێک تێناپەڕن و زۆرجار یەک کەس لەهەمان کاتدا ئەندامی چەند رێکخراوێکی جیاوازە) "10". لەباری کردارییشەوە ناسیۆنالیزمی کورد لەشاری سلێمانی بەهۆی دەستەبژێرە سیاسیی و رۆشنبیرییەکەوە گەیی وخەملی. دواتر توانی لەرێکخراوی جۆربەجۆری سیاسیدا خۆی رێکبخات و نوێنەرایەتی داواکانی گەلی کورد بکات لەسەر هەموو ئاستەکانی جیهانیی و هەرێمی و نێوخۆیی. ئەگەر پارتی دیموکراتی کوردستان بکەینە نموونەی ئەم باسە، ئەوە ئەو پارتییە لەشاری سلێمانی و لەسەردەستی ئیلیتییە سیاسییە خوێنەوارو شارییەکە توانی ببێتە رێکخراوێکی سیاسیی پێشکەوتووخواز، هیچکات بەهێزبوون و گەشەی پارتی وەک رێکخراوێکی ئۆرگانیزەکراو و پارتییێکی رامیاریی خاوەن بەرنامەو پەیڕەوی ناوخۆ ناگەڕێتەوە بۆ مەلا مستەفا، چوونکە مەلا مستەفا یاخیبوونەکانی شێوەیەکی خێڵەکیی وناڕێکخراوی هەبووەو ئامانجەکانی بەو پێوەرە ناسیۆنالیستی نەبوون وەک ئەوەی نوخبە سیاسییە تازە پێگەیشتووەکەی شاری سلێمانی بیریان لێدەکردەوە. تەنانەت یاخیبوونی بارزانی لەساڵی 1943 بەدواوە بۆ ئۆتۆنۆمی وداواکارییەکی نەتەوەیی گشتگیر نەبوو هێندەی غەمێکی ناوچەیی وخێڵەکی پاڵنەری بوون. بۆ وێنە داواکارییەکانی مەلا مستەفا لەدەوڵەتی پادشایی دانانی نوێنەرێکی بەرزی کورد لەبەغدادو نوێکردنەوەی ئیدارەی قەزا کوردییەکانی پارێزگای موسڵ بوو. بۆیە (وا دێتە بەرچاو کە ئەوە مەلا مستەفا نەبوو ناسیۆنالیزمی کوردی هەڵبژارد، بەڵکو ئەوە ناسیۆنالیستەکانی کورد بوون ئەویان هەڵبژارد، هەڵبژاردنی ئەو لەلایەن ناسیۆنالیستەکان بەهۆی شارەزاییە تاکتیکییەکانی و ئەو دژوارییانەوە بوو بۆ حکومەتەکانی دەخوڵقان) "11". واتە ناسیۆنالیستە کوردەکان بەدوای کاریزماو رەمزێکدا دەگەڕان بۆئەوەی بیکەنە گاندی، هەروەک چۆن

ژێکاف لەدیوی ئێران بەهەڵبژاردنی قازی محەمەد هەمان کاریکرد. لەبەرئەوە بەهۆی ئەو بەرەنگارییانەی بارزانی بەتایبەت لەکۆماری دیموکراتی کوردستان لەمەهاباد نواندی پاڵینا بەناسیۆنالیستە کوردەکانەوە زیاتر پابەندبن بەبارزانییەوە وەک کاریزمایەک.

لەقۆناغەکانی دوای دروستبوونی پارتی وسەرەتاکانی شۆڕشی ئەیلوول تادەگات بەدامەزراندنی یەکێتی و راپەڕینی بەهاری 1991، رۆڵی سلێمانی رۆڵێکی پێشڕەوانەو ئێجگار گرنگ بووەو دەتوانرێت بەدرێژایی ئەو چەند دەیەیە بەدڵی سیاسیی کوردستان دابنرێت. دەرکێشانی ئەو شارە لەمێژووی هاوچەرخی کورد وەک دەرکێشانی رۆح وایە لەجەستەدا، چوونکە وەک لەسەرەتاوە ئاماژەمان پێدا هەموو ژیلەمۆکان لەبری ئەوەی خامۆش ببن لێرەوە جارێکی دیکە بوونەتەوە بەپشکۆ و تاویان سەندووە. وا بزانم پێویستیش بەهیچی بەڵگە هێناوەیەکی تر ناکات، پانۆرامای سەردەمی بەعس و شۆڕشی نوێ هێندە دوور نییە تا لەبیرمان کردبێت کە سلێمانی هەموو رۆژێک ئاگری دەگرت و دەبووە جەهەنمی داگیرکەرانی کوردستان.

سلێمانی شاری منەوەران!

سلێمانی نەتەنیا لەرووی سیاسیی و شۆڕشگێڕییەوە پێشڕەو بووە، بەڵکو لەبواری رۆشنبیریی وفەرهەنگیشەوە پێشەنگ بووە، تا ئەوەی نازناوی پایەختی رۆشنبیریی کوردستانی پێ بڕاوە. ئەگەرچی تا ماوەیەکی دوورو درێژ شارەکە جگە لەحوجرە ئاینییەکان خاوەنی هیچ قوتابخانەیەک نەبووە، بەلاَم زۆر شاعیرو منەوەر وزانای گەورە گەورەی تێدا هەڵکەوتووە کە لەسەردەمی خۆیاندا رۆڵێکی ئێجگار گرنگیان لەکۆمەڵدا ئەدا کردووە. لەسەرەتای سەدەی نۆزدەدا ململانێ وکێبڕکێی هەردوو تەریقەتی قادری و نەقشبەندی لەشارەکەدا بەشێک بووە لەململانێیەکی سیاسیی و رۆشنبیریی ئەوجا ئاینیی، چوونکە مەولانا خالید وشێخ مارفی نۆدێ وەک دوو عارف و سیمبۆلی ئەو دوو تەریقەتە، خاوەنی دوو دنیابینی جودا بوون، وەلێ کۆتایی ململانێکە زۆر تراژیدیکە بەراونانی مەولانا لەشارەکەدا، بەلاَم ئەو ململانێیە دواجار کەم تا زۆر کاریگەریی راستەوخۆو ناراستەوخۆی لەسەر بیرکردنەوەی گشتیی دروستکرد. "هەوڵدەدەم لەدەرفەتێکی تر لەسەر ئەم باسە بەتێروتەسەلی بنووسم". لەسەردەمی عوسمانییەکان و بۆ مەبەستی پڕکردنەوەی یەکە کارگێڕییەکان، لەشاری سلێمانی قوتابخانەی فەرمی کرایەوەو ئەو قوتابخانەیەش زۆرتر ئەفسەری پێدەگەیاند، بەلاَم ئەو ئەو ئەفسەرانە لەسالاَنی داهاتوودا سەبارەت بەدۆزی گەلەکەیان نەک رۆڵێکی گرنگ بەڵکو چارەنووسسازیش دەگێڕن وجێگەیان لەخەباتی سیاسیی ئەو قۆناغەدا بەدیاریکراویی ماوەتەوە. (شان بەشانی حوجرەکان، کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانی لەسلێمانیدا، قوتابخانەی روشدییەی سەربازیی

سێ پۆلییان کردەوە، هەموو جۆرە زانیارییەکی ئەوسای تێدا دەوترایەوە، کە جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ باسەکانی حوجرەدا هەبوو. ئەوانەی لێرەدا دەردەچوون یان دەبوونە مووچەخۆرو کاری دەوڵەتیان وەدەستەوە دەگرت، یان بۆ تەواوکردنی خوێندن دەچوونە ئەستەمبوڵ، زوربەیان خوێندنی سەربازییان تەواو دەکردو دەبوونە ئەفسەری سوپای عوسمانییەکان) "12". دواتر قوتابخانەکان لەشارەکەدا گەشەدەکەن، بەمەش رەوشی رۆشنبیریی بەرەوپێشەوە هەنگاوەکانی خێراتر دەبن، تا ئەوەی لەچارەکی یەکەمی سەدەی بیستەمدا نەوەیەک لەمنەوەرانی شاریی سەرهەڵدەدەن دۆزی نەتەوەیی گەلی کورد دەخەنە ژێر رکێفی خۆیانەوەو بۆ ماوەیەکی درێژ لەخەباتی رزگاریخوازیی کورددا رۆڵێکی سەرەکیی دەبینن. ئەو سەردەمانەش بەحوکمی داخرانی سنووری کوردستاندا بەسەر خۆیداو داگیرکردنی ولاَتەکە لەلایەن عوسمانی وسەفەوییەکانەوە، رۆشنبیریی شارەکە پتر لەژێر کاریگەریی رۆشنبیریی ئەو دوو نەتەوە سەردەستە بووە. مێجەر سۆن وەختێک هاتۆتە شاری سلێمانی لەنزیکەوە ئاگاداری ئەوە بووە زمانی فارسی سەبارەت بەخەڵکی شار زمانێکی نامۆ نییە بەڵکو زۆرینە دەتوانن قسەی پێبکەن ولێی تێبگەن، ئەو لەراپۆرتێکی تایبەتی خۆیدا دەنووسێت "لەسلێمانیدا فارسی زۆر گرنگە، زۆربەی خەڵک دەتوانێ قسەی پێبکات ولێی تێبگات... زمانی نووسین لەهەموو ئەم ناوچەیەدا لە سلێمانییەوە بۆ قەرەداغ و رانیە بۆ باکووری رۆژهەلاَت تەنیا فارسییەو هەموو پەیوەندییەکی ئیشوکار بەم زمانەیە. قوتابیان دەبێ لەهەردوو قوتابخانەی ئاینی وئەکادیمی سەربازیدا فێری ببن و دوکاندارەکانیش تەنانەت دەبێ بتوانن نامەی پێ بنێرن"، "13".

دوای کۆتایی عەهدی عوسمانییەکان و دامەزراندنی حکومەتی نوێی عێراق وبلاَوبوونەوەی بیری مارکسیستی لەشارەکەدا، دەستەیەکی تر لەرووناکبیری کورد سەرهەڵدەدەن بەدرێژایی چوار پێنج دەیە کۆنترۆڵی گۆڕەپانەکە دەکەن و لەهەمان کاتدا دەورێکی ئێجگار گرنگ دەگێڕن لەهۆشیارکردنەوەی کۆمەلاَنی خەڵک و رێکخستیان لەگروپە سیاسیی و کۆمەلاَیەتییە جۆربەجۆرەکاندا، لەمەشیاندا سلێمانی خاوەنی زۆرترین ئەو ئیلێتییە رۆشنبیریی وسیاسییەیە کە بێگومان لەگەڵ رەوشی شۆڕشگێڕیی و رۆحی یاخی خەڵکی شارەکەشدا تەبایە. هەر لەبەرئەمە نهێنییەکمان ئاشکرا نەکردووە لەرووی رۆشنبیرییەوە سلێمانی بەشارێکی پێشەنگ ویەکەمین هەژمار بکەین، چوونکە سیمایەکی زۆر گرنگ، هەم شارەکەو هەم دانیشتووانەکەی پێ بناسرێتەوە بەرزی ئاستی رۆشنبیریی و هۆشیاریی سیاسیی و فەرهەنگیی بووە. بەم بۆنەیەوە وەختێک دەڵێین سلێمانی شاری منەوەرانە ئەوە بێگومان هیچ زیادەڕەوییەکمان نەکردووە.

سزادانی سلێمانی لەعوسمانییەکانەوە بۆ یەکێتی

بەحوکمی ئەوەی سلێمانی هەمیشە لەدەسەلاَتەکان و داگیرکەرانی کوردستان یاخیبووە، بەشێوەی جۆراوجۆر سزا دراوە چ لەشێوەی لەناوبردنی فیزیکیی و چ لەشێوەی زیانگەیاندنی ماددیی و رۆحی بەخەڵکەکەی. فارسە ئێرانییەکان لەساڵەکانی 1841–1844 دوو هێرشی بەرفراوانیان کردە سەر شارەکەو کوشتارێکی زۆریان لەخەڵکەکەی کرد بەئەندازەیەک تا چەندین دەیە ئەو کارەساتە لەیادی نەوەکاندا مابووەوە. پێش رووخانی میرنشینی بابان دیسان سلێمانی وەک پایتەخت مەیدانی کێشمەکێش وئاژاوەی ناوخۆیی میرینشینەکە بوو کە بێگومان هەزاران لەرۆڵەکانی لەشەڕی نەگریسی ناوخۆییدا بوونە کۆیزوخاڵ، بەلاَم رەنگە تاریکترین رۆژانی شارەکە کەوتبێتە دوای هەرەسی میرنشین و زاڵبوونی دەسەلاَتی تاکلایەنەی تورکەکان بەسەریدا، چوونکە جگە لەوەی هاوولاَتیانی شارەکە لەرووی فیزیکییەوە سزادەدران، لەهەمان کاتدا باج و خەراجی زۆرو گرانی و بلاَوبوونەوەی نەخۆشیی ترسناک جۆرێکی تر بوون لە سزادانی خەڵکی شار لەلایەن تورکە عوسمانییەکانەوە. کاتێک، جەنگی یەکەمی جیهان هەڵگیرسا، توورکەکان جاڕی "سەفەر بەلک"یان داوە. کاتێ شەڕ دەستیپێکرد، هەرچی پیاو ولاوەکان هەبووە، چەکیان دراوەتێ و بۆ بەرەکانی جەنگ رەوانە کراون. تەنیا هەر مناڵ، ژن، پیرو پەککەوتەیان ماونەتەوە. لەبەرئەوە باری ئابووری زۆر خراپ تێکشکاوە، بەروبوومی کشتوکاڵ کزبووە، بەرهەمی پیشەسازیی نێوخۆ لاوازبووە، بێکاریی، گرانیی، برسێتی، دزیی، جەردەیی، راووڕووت، بەشێوەیەکی بەربلاَو تەشەنەی کردووە. هیچ کارێ، بێ بەرتیل وەرگرتن، جێبەجێ نەکراوە. جەندرمەی تورک بەئاشکرا جەردەییان کردووە، دەسیان بۆ ئابڕووی خەڵکی راکێشاوە, خەڵکێکی زۆر لەبرساندا مردوون، بەئەندازەیەک فریای شاردنەوەی لاشەی مردووەکان نەکەوتوون، لەتاوا گۆشتی ولاَخیان خواردووە، داوێنپیسیی ولەشفرۆشییەکی زۆر بلاَوبۆتەوە. لەئەنجامدا ژمارەی دانیشتووانی شارەکە زۆر کەمبۆتەوە. بۆیە "ماسۆن کینیز" نووسیوێتی: ژمارەی دانیشتووانی سلێمانی لەچل هەزار کەسەوە هاتە سەر نۆ هەزار کەس "14". وەنەبێ دوای شکستی عوسمانییەکان لەجەنگداو هاتنی ئینگلیزەکان بەختی سلێمانی لەجاران باشتر بووبێ، بەپێچەوانەوە لەسەروەختی حکومداریی شێخ مەحمودی حەفیددا باڵەفڕەکانی ئینگلیز زیاد لەجارێک شاریان بۆردومانکرد کە لەئەنجامدا جگە لەداڕمانی سەدان خانووبەرەی هاوولاَتیان، بەسەدان کەسیش بوونە قوربانی. تەنانەت لەدوا رۆژەکانی حکومەتی کوردستان بەسەرۆکایەتی شێخ مەحموود ولەرۆژی 25–4–1924 وەختێک فڕۆکەکانی ئینگلیز بۆردومانی شارەکەیان کرد لەکۆی زیاتر لەبیست هەزار کەسی دانیشتووانی شار تەنێ حەوت سەد کەسێک لەشاردا مانەوە، ئەمەش بەهۆی چڕیی وبەربلاویی قەسفی هێزە هەواییەکانی ئینگلیزەکان.

جیا لەمەش ئینگلیزەکان ئیدارەیەکی خراپیان بەسەر خەڵکی شارەکەدا سەپاند ئەمەش وەک جۆرێک لەسزای خەڵکی شارەکە کە چاویان لەدەوڵەتێکی کوردیی بەسەرۆکایەتی مەلیک مەحموود بڕیبوو. رەفیق حیلمی لەیادداشتەکانیدا دەورانی دوای رۆیشتنی "مەیجەر نوئێل"ی ئەفسەری ئینگلیز بۆ تورکیا دەگێڕێتەوەو دەڵێ:

ئینگلیزەکان دەستەو دائیرەیەکی هەموو جۆرەیان رژاندە سلێمانی، ئەمانە عەجەم وهندی و عەرەب وئەفغانی، گاورو جولەکەو ئەرمەنی، بەکورتی رەگەزو تیرە نەمابوو تیایانا نەبێ. دایەرەکان چە هی حاکمی سیاسی، چە هی عەسکەری و ماڵی و گومرگ وئەوانی تر هەریەکە معاون یان مشاورێکی ئینگلیزی چووە سەر. هندی مێزەر سپی، هندۆکی ریش هەڵبەسراو ولولدراو، سیکی رەش وقاچ باریک بەهەموو ژوورەکاندا بلاَوبوونەوە، چاپی دەس "تایپڕایتەر" بەتەق و هوڕەوە کەوتە کار. ئنجا لەلایەکەوە دەستەو دائیرەی تاقمی شێخان وخزمەکارانی خەنجەرو دەمانچە لەپشت، لەولای ترەوە لە"سەیز"ەوە بگرە تا فەڕاش وچێشتکەر، دەستەو دائیرەی ئینگلیزەکان وتەنانەت هی هندۆکە سمێڵ بابڕو ریش لوولەکان، ئەوان بەچەک وسیلاحی نەفامی وعەشایەری، ئەمان بەزمانی بەدو دووڕوویی ولەپاشملە چاڵ بۆ هەڵکەندن کەوتنە ویژەی خەڵقی سلێمانییەوە "15".

پاشان حکومەتە عەرەبییە یەک لەدوای یەکەکانی عێراق هەرچی پێیانکرا بەرامبەر بەخەڵکی سلێمانی و بەمەبەستی سزادانی نەوە شۆڕشگێڕ وبزێوەکانی ئەم شارە کردیان، ئەگەر ئێمە بمانەوێت جینایەت وسزا قورس وسووکەکانی حکومەتی عێراق هەر لەسەرەتاوە تائێستا بەرامبەر بەسلێمانی یادداشت بکەین ئەوە نەک لەم وتارەدا جێی نابێتەوە بەڵکو پێویستمان بەدنیایەک کاغەزو بەئۆقیانووسێک مرەکەب هەیە، چوونکە لەچاوی حکومەتەکانی عێراقدا هەر لەپاشایەتییەوە تاوەکو بەعس سلێمانی سەری مارەکە بوو کە هەمیشە یەکەم چەخماخەی مەشخەڵی شۆڕش لەم شارەوە سەرتاپای کوردستانی رووناک دەکردەوەو دەلەرزاند. هەتا ئێرە رەنگە ئاسایی بێت داگیرکەرانی کوردستان ونەیارانی سەربەخۆیی کوردستان بەو دڕندایەتییەوە پەلاماری سلێمانی بدەن و دانیشتووانەکەی سزا بدەن. کاتێک نائاساییە هێزێکی سیاسیی وەک یەکێتی نیشتمانیی کوردستان کە کوڕی منداڵدانی شارەکەیەو لەهەناوی ئەودا ولەکوچەو کۆلاَنەکانی ئەودا گەشەی کردو بووە هێزێکی کارای گۆڕەپانی سیاسیی، لەبری قەرەبووکردنەوەو پێشخستنی، سزای بدات! ئەوەتا یەکێتی نەک هەر خەڵکی شارەکە لەهەڕەمی دەسەلاَت وبەڕێوەبردنی شارەکە بەشدار ناکات، بەڵکو شار لەبێ خزمەتی و لەفەرامۆشکردندا سزا دەدات، ئەوەتانێ سلێمانی لەشارێکی پێشکەوتوو و راقییەوە بووە بەگوندێکی وێران و خەرابستان. خۆ سزادان هەر تەنیا کوشتن ولەناوبردنی فیزیکیی نییە، داڕنینی رۆحی سەرچڵیی ولەناوبردنی کولتوورە جوانەکان و وێرانکردنی ژیانی نەوە نوێکان و فەرامۆشکردنی جوانیی شارەکەو نەگەیاندنی دەستی

خزمەتگوزاریی بەشارێکی وەک سلێمانی ئەگەر سزادان نەبێت چیترە؟. لەو سۆنگەوە دەتوانین ئەوە بڵێین لەوەتی سلێمانی هەیە بەردەوام لەسەر رۆحە یاخییەکەی وچاوبڕینە پاشەڕۆژێکی رووناک سزا دەدرێت، تاکە جیاوازییەکەش لەوێدایە جاران بێگانە سزای دەدا، بەلام ئێستا ئەوانەن رۆژانێک بوو بە شارەکەیان دەگووت (شارە حەیاتەکە).

سلێمانی سزای یەکێتی دەدات

تێزێک هەیەو تاراددەیەکیش نزیکە لەراستییەوە، ئەو تێزە جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، ئەو هێزە سیاسییەی سلێمانی بەدەستەوە بوو ئەوە لانیکەم باشووری کوردستانی بەدەستەوەیە. بەهێزیی یەکێتی نیشتمانیی کوردستان لەرابردوودا وەک رێکخراوێکی شۆڕشگێڕو هێزێکی سیاسیی بەشێکی پەیوەندیی هەبووە بەوەی سلێمانی کۆنترۆڵ کردبوو، بەدەربڕینێکی تر سلێمانی ببووە چاوگی هێزو قەلای یەکێتی بۆ زیاتر لەسی ساڵێک.

ئەو کارەسات ونەهامەتییانەی لەسی ساڵی رابردوو بەسەر یەکێتیدا هاتن هەر لەشەڕی حکومەتەکانەوە تا پلانە هەرێمی ونێوخۆییەکان بۆ لەناوبردنی، ئەگەر بەسەر هەر پارتییەکی تردا هاتبان ئەوە دەمێکە بوو ناوی لەژیاندا رەش ببووەوە، بەلام یەکێتی بەپشتیوانی شاری سلێمانی و بەوەرگرتنی نەفەسی ژیان لەو شارەوە بەسەر هەموو کۆسپ و هەوراز و کەندەلاَنەکاندا بەسەرکەوتوویی تێپەڕی تا ئەوەی مام جەلالی لەوێستگەی سەرۆک کۆماریی عێراق دانا. بەکورتییەکی یەکێتی بەهەموو شێوەیەک قەرزاری سلێمانی وخۆبەختکاریی نەوەکانی ئەم شارەیەو بەبێ سلێمانی و نەوە یەک لەدوای یەکەکانی نەدەکرا هێزێک بەناوی یەکێتییەوە لەبووندا هەبووایە.

هەروەک پێشتریش پەنجەم بۆ راکێشا یەکێتی لەدوای وەرگرتنی دەسەلاَت "1992" هەتا ئێستا نەک هیچ پاداشتێکی سلێمانی نەداوەتەوە، بگرە لەم چەند ساڵەی دواییدا بەتەواوەتی فەرامۆشیکرد وبەهەموو شێوەیەک سزای دەدا، ئەمەش دووجار مایەی نارەزایی خەڵکی شارەکە بوو: یەکەم وەک هاوولاَتییەکی دانیشتووی کوردستان خزمەت ناکرێن. دووەم: وەک سلێمانی کە ئەجری زۆریان لەسەر یەکێتییە لەبری پاداشتدانەوە سزا دەدرێن. ئەمجارە سلێمانی لە25-7-2009 جامی تووڕەییەکانی چووە حاڵی رژانەوەو بەرێگایەکی دیموکراتی، یەکێتی سزا داو دەنگی خۆی لەهەڵبژاردندا بەلیستی گۆڕان دا. من پێشتر ویستم بنووسم سلێمانی تۆڵەی لەیەکێتی کردەوە، بەلاَم لەبەرئەوەی کولتووری تۆڵە ریشەیەکی خێڵەکیی هەیەو فینۆمینێکی سەردەمی رەوەندییە، نەمویست بڵێم "تۆڵە بەسەبرە ئەمما

بەزەبرە"، چوونکە لەدیتنی خێڵەکیدا هۆزو خێڵەکان بەرپرسن لەتۆڵەکردنەوە نەک یاساو ڕێگەی شارستانی، بەلاَم دەنگنەدانی سلێمانی بەیەکێتی بەرێگەیەکی ئاشتیی و شارستانی ودیموکراتی بوو. من ناڵێم پرۆسەکە دیموکراتی بوو بەڵکو دەڵێم ئامرازەکە کە هەڵبژاردنە ئامرازێکی دیموکراتیی و سەردەمانەیە. بۆیە سلێمانی ئەمجارەش ڕەشەبایەکی تری هەڵکردو ئاوێزانی زریانی گۆڕان بوو. من لەوە دڵنیام سلێمانی هەتا سەر لەگەڵ ئەو هێزەشدا نامێنێتەوە کە ئێستا ناوی "گۆڕان"ە، ئەگەر ئەو هێزە بەردەوام خۆی نوێ نەکاتەوەو پێ بەپێی قۆناغەکان نەڕوات و لەگەڵ ڕۆحی سەردەم خۆی نەگونجێنێت.

دوای هەژدە ساڵ لەراپەڕینی ئازاری 1991، بۆ جاری دووەم سلێمانی بەشێوەیەکی ئاشتییانەو هاوچەرخانە راپەڕی، جاری یەکەم راپەڕی بۆ وەدەرنانی بێگانەو لەرەگەوە دەرکێشانی ستەمی نەتەوایەتی، جاری دووەمیش بۆ بنبڕکردنی گەندەڵیی ومافیایی دەسەلاَت وچێکردنی دادی کۆمەلاَیەتی ودەسەلاَتی یاساو یەکسانی تاک وەک هاوولاَتییەکی ڕەسەنی ولاَت. سلێمانی لە25-7-2009 مەسجێکی نوێی دا بەگوێی سەرجەم بزووتنەوەو هێزە سیاسییەکاندا کە جارێکی گەڕاوەتەوە بۆ خۆی و هەروا بەردەوامە لەسەرمەشقبوونی هەموو ئاڵوگۆڕێکی خێراو نوێ. دواجار پێی وتین سلێمانی دێوێکی نوستووە لەگەڵ هەر بەخەبەرهاتنەوەیەک بێگومان پەرچوویەک دەخوڵقێنێت.

وتەیەک لەکۆتاییدا

ئەگەر چەند کاژێرێک کات بەدیار خوێندنەوەی دیرۆکی سلێمانییەوە بسووتێنین، راستییەک هەیە هەرگیز ناتوانین خۆمانی لێ ببووێرین: سلێمانی شارێکی پڕ جموجۆڵ و یاخیگەرەو هەمیشە دەرگاکانی والایە بۆ وەرگرتنی بیرو روانگەی نوێ وبەردەوامیش ئامادەیە بۆ خۆ تازەکردنەوەو بیناکردنەوەیەکی نوێی خودی خۆی.

(ئەوەتەی شاری سلێمانی دروستکراوە، لەنێو گۆمی خوێن و فرمێسکدا نقوومبووە، بەلاَم هەرگیز ڕۆژێ لەرۆژان چاوی رۆڵەکانی نەنوستووە، ئەگەر نووستبێتیش، دڵی بەخەبەر بووە، بۆیە سەری سنەوبەری سەوزی، بالاَی بەرزی شار نەچەمیوەتەوە، جەستەی لەخوێن هەڵکێشراوی نەمردووەو ناشمرێ، مەگەر وەک درەخت بیبڕنەوەو بەپێوە بمرێ) "16". سلێمانی لە25-7 جارێکی تر ئیسپاتی کرد هەرگیز نانووێ و چاو داناخات لەحاست تەراتێنی گەندەڵکاران و ئەوانەی کوردستان لەباخی جەننەتەوە دەکەن بەشیوی وەیلی دۆزەخ.

پەراوێز:

1- جەمال بابان "سلێمانی شارە گەشاوەکەم"، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، بەغداد 1992، ل 12-24.

2-محەمەد ئەمین زەکی بەگ "تاریخی سلێمانی وە ولاَتی"، ئامادەکردنی: رەفیق سالَح، سلێمانی 2006، بنکەی ژین، لاپەڕە 66.

3-د.حوسێن محەمەد عەزیز "شەکرە شارەکەم سولەیمانی"، چاپی یەکەم، سلێمانی 2003، لاپەڕە 119.

4- کلودیۆس جیمس ریچ "گەشتی ریچ بۆ کوردستان 1820"، و:محەمەد حەمەباقی، چاپی یەکەم، تەوریز 1992، لاپەڕە 105.

5-ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی "شاری سلێمانی 1918-1932 لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی وسیاسییە"، چاپی یەکەم، سلێمانی 2002، لاپەڕە 97.

6-مامۆستا جەعفەر "شاری سلێمانی ململانێی گروپە کۆمەلاَیەتییەکان 1820-1920"، چاپی دووەم، سلێمانی، 2006، لاپەڕە 105.

7-عبدالرزاق الحسنی "تاریخ الوزارات العراقیە"، الجزء الثالث، الطبعە السابعە، بغداد 1988، ص 15.

8-فاتح رەسوڵ "بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ لەکوردستان"، چاپی دووەم، سلێمانی 2005، لاپەڕە 282.

9-د.ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی "شاری سلێمانی 1932-1945 لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی -سیاسییە"، چاپی یەکەم، سلێمانی 2008، لاپەڕە 85.

10-کریس کۆچێرا "کورد لەسەدەی نۆزدەو بیستدا"، و:حەمەکەریم عارف، چاپی دووەم، سلێمانی 2004، لاپەڕە 169.

11-دیڤید ماکداول "مێژووی هاوچەرخی کورد"، و:ئەبوبەکر خۆشناو، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، سلێمانی 2003، لاپەڕە 605.

12- عەلی خالید حەمید "کاکەمەم بۆتانی" (لەدووتوێی یادداشتی شاردا)، چاپی دووەم، سلێمانی 2003، لاپەڕە 116.

13–مەیجەر سۆن "سلێمانی ناوچەیەک لەکوردستان"، و:مینە، چاپی یەکەم، سلێمانی 2007، لاپەڕە 40.

14– د.حوسێن محەمەد عەزیز "شەکرە شارەکەم سولەیمانی"، چاپی یەکەم، سلێمانی 2003، لاپەڕە 125.

15–رەفیق حیلمی "یادداشت" چاپی سێیەم، سلێمانی 2003، لاپەڕە 57.

16–حوسێن محەمەد عەزیز "برایەتی درۆزنانە"، چاپی یەکەم، سلێمانی 2005، لاپەڕە 217.

*ئیبراهیم پاشا کوڕی ئەحمەد کوڕی خالید پاشای بابانەو ساڵی 1873 لەجێگەی مامی بەمیری بابان دانراوەو تا ساڵی 1800 واتە بۆ ماوەی حەڤدە ساڵ میری بابان بووە.
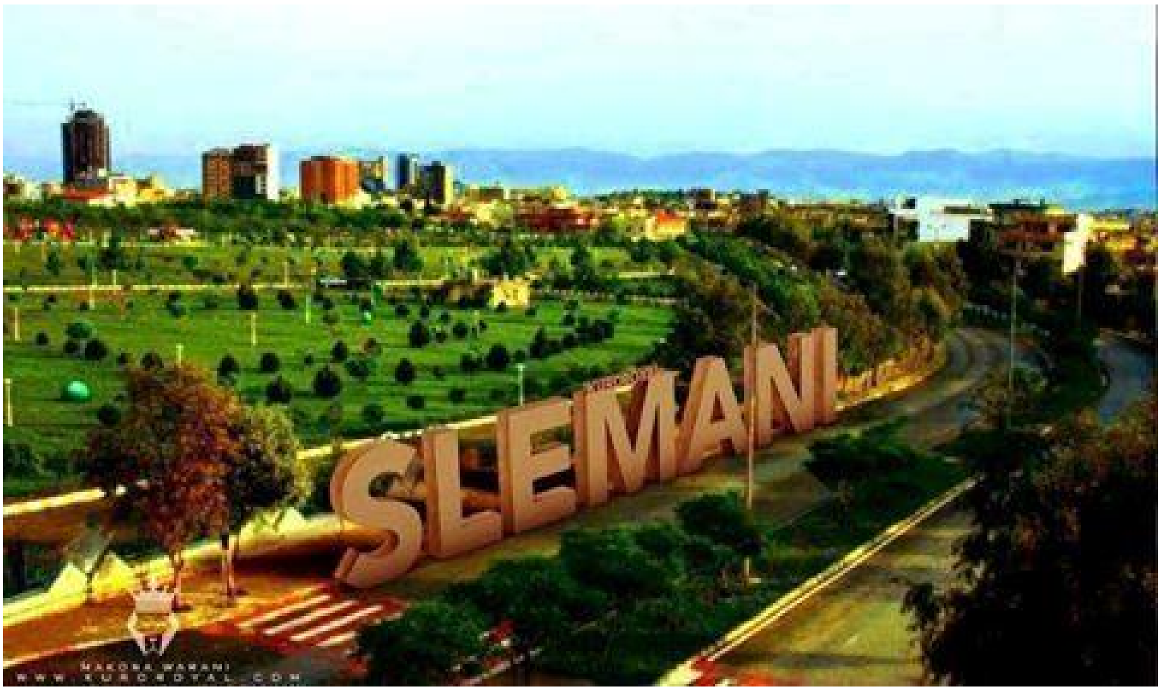
*ئەم وتارە لەژمارە (66) گۆڤاری (نێوەند) لەمانگی ئابی 2009 بلاوبووەتەوە